

Knut Andreas Bergsvik

Båtene ved Mostraumen:

Bergkunst i grenseland

Den 19. august 1996 var jeg på vei til feltarbeid i Nordfjord. Et stykke inn i Romarheimsdalen kom jeg til avkjørselen til Mo. Veien til Modalen var nettopp åpnet, og jeg hadde sett på kartet at den passerte Mostraumen, som ligger omtrent halvveis inn til Mo. Jeg var spesielt interessert i Mostraumen fordi slike strømmer er rike på fisk og har vanligvis mange spor etter gammel bosetning. Det var fremdeles tidlig på dagen og jeg bestemte meg for å ta en avstikker. Vegen går i lange tunneler, men i et parti på 100-200 m langs det smaleste av Mostraumen passerer den i friluft. På Seljaneset er det en stor parkeringsplass og en brygge. Jeg kjørte ned på plassen og skjønte ganske fort at sjansene for å finne boplasser var små fordi det opprinnelige terrenget var planert ut. På andre siden av strømmen var det større muligheter, men det var ingen bru over dit. Litt irritert gikk jeg ut av bilen og så meg omkring. På nordsiden av plassen var det et høyt blankskurt berg som hang litt utover. Av gammel vane gikk jeg ditover, og da så jeg dem: *Flere skip var hugget inn tre meter oppe på den glatte veggen.* Jeg var ikke i tvil. Dette var helleristninger!

Etter å ha roet meg ned, tatt bilder og gjort en del foreløpig dokumentasjon av båtene ville jeg over på andre siden av strømmen for å finne boplassene; jeg var klar for enda et «skup» denne dagen. En mann jobbet på gården der borte, og jeg vinket og ropte og spurte om han kunne skyse meg. Etter en stund kom han roende og tok meg over. Jeg hadde med sonderbor og spade og regnet med at funnene ville dukke opp ganske fort. Men det var ikke noe å finne, og etter et par timers gjennomhulling av de mest opplagte stedene måtte jeg gi meg – litt overrasket og skuffet – for å rekke den siste ferga til Bremanger. Tre uker senere var jeg tilbake i Bergen, og det første jeg gjorde mandag på jobb var å banke på døra til Gro Mandt. Gledestrålende fortalte jeg om funnet og om beliggenheten: ”Jeg har funnet helleristninger ved en tidevannstrøm, ved Mostraumen!” sa jeg. Hun smilte litt rart. ”Det er feil” sa hun, ”begge deler”.

Det viste seg at helleristningene allerede var oppdaget av noen andre. I sommerferien i 1994 hadde skoleelevene Endre Helle, Tor Arne Helle og Vinjar Solberg fra Lonevåg vært på båttur innover fjorden og de slo opp teltet på Seljaneset. Da jeg arbeidet med denne artikkelen ringte jeg opp Tor Arne Helle for å høre hvordan de hadde funnet dem. Han fortalte at de hadde tent opp varme tett inntil berget under overhenget. Det var begynt å mørkne, og de skulle steike pølser. Han lot blikket gli over bergflaten, og i lyset fra flammene så han figurene. Båtene var

altså funnet på den måten bergkunst helst skal sees: I skrålys om natten. Guttene meldte fra til Hordaland fylkeskommune, og kort tid etter reiste fylkeskonservator Gerd Bolstad ut for å se på dem sammen med finnerne (Bolstad 1994; Fure 1994). Hun kontaktet Bergen Museum for å ta hånd om saken, men Gro hadde enda ikke hatt tid til å se på dem da jeg kom til Mostraumen.

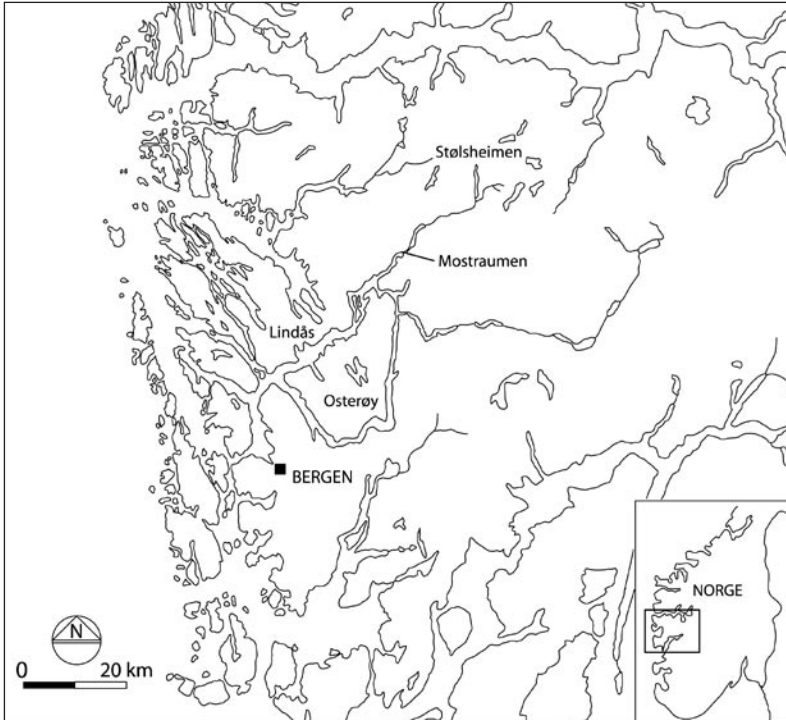
Jeg hadde også tatt feil i forhold til beliggenheten. Mostraumen er riktignok en tidevannstrøm i dag, og likeså en kort periode fra istidens slutt, fra ca 11.000 år siden og fram til ca 10.000 år siden. Men isen hadde lagt fra seg en morene her, og etter at landet hevet seg, ble morenen til en terskel i fjorden som demmet opp et vann på innsiden. I resten av forhistorisk tid og helt fram til nyere tid gikk derfor Romarheimsfjorden bare inn til Mostraumen. Det som i dag er en strøm var altså ei elv ned fra Movatnet. Flommer og sterk vannføring i elva tok hele tiden med seg grus, og dette førte til at nivået i Movatnet gradvis sank. På høsten 1743 var det derfor bare ca to meters forskjell mellom fjorden og vannet (Årseth 2005). Den 14. desember det året endret situasjonen seg dramatisk. En veldig flom grov ut innmarka på gårder i hele Modalen. Steinsland, den øverste gården i dalen, fikk landskylda redusert med så mye som 30 % etter flommen. Vannet tok med seg bunnen i elva mellom Movatnet og Romarheimsfjorden. Høydeforskjellen ble jevnet ut, og fra da av gikk selve fjorden helt inn til Mo. Senere har folk utvidet og gravd ut løpet i flere omganger, og fra 1913 kunne rutebåtene gå gjennom Mostraumen på fjære sjø uten los (Lillejord & Steinsland 1976:56 f; Sulebust 1990:251).

Så jeg tok altså feil på begge punkter. Men det gjør selvsagt verken funnet eller omgivelsene mindre interessante. I resten av denne artikkelen skal jeg derfor gå litt dypere inn i materien ved først å beskrive landskapet grundig. Deretter skal jeg presentere selve figurene, og jeg daterer dem så godt det lar seg gjøre. Til slutt vil jeg undersøke på hvilken måte selve landskapet ble brukt for å framheve ristningenes betydning og jeg vil forsøke å se funnet i sammenheng med andre spor fra samme periode på Vestlandet.

Omgivelsene

Romarheimsfjorden og Mofjorden ligger nord for nordspissen av Osterøy i Hordaland (Fig. 1 og 2). De går i nordøstlig retning inn i fjellmassivet Stølsheimen, som jevnt over ligger i overkant av 1000 meter over havet. Midt i dette fjellområdet ligger Modalen, som går østover fra bunnen av Mofjorden. Berggrunnen i området er grunnfjell, i første rekke ulike typer gneis og granitt (Askvik 1990:3). Dette er sure bergarter som gir en artsfattig flora, og de bratte fjellsidene har heller ikke gitt store muligheter for jordbruk annet enn beite. I partier innover langs fjorden og i selve Modalen er det imidlertid partier med istidsavsatt grus, og disse grusavsetningene er dyrket opp i dag (Fig. 3).

Mostraumen ligger i en naturlig innsnevring av fjellpartiene omkring fjorden, og dette er vel den viktigste årsaken til at isen la fra seg grus akkurat her. Fjellpartiene går bratt opp på begge sider. Terrenget umiddelbart på begge sider av Mostraumen er i dag relativt flatt, men slik var det ikke opprinnelig. På veggen litt øst for selve helleristningene er det et avtrykk i fjellet som starter nede ved bakken og går skrått oppover i omtrent 45 graders vinkel. Over dette avtrykket er fjellet mørkt, og under den er det lyst (Fig. 4). Dette viser hvor den gamle grusterrassen har gått; det lyse området har vært dekket av sand og grus inntil ganske nylig. Opprinnelig har grusterskelen, som sikkert opprinnelig var 25-30 m høy, dekket hele det smale partiet på

Figur 1. Nordlige deler av Hordaland og sørlige deler av Sogn. Kart: K.A. Bergsvik.

Figur 2. Innerste del av Romarheimsfjorden. Mostraumen og morenen sees tydelig som et lyst oppdyrket område. Bildet er tatt mot nordøst. Foto: K.A. Bergsvik.

Figur 3. Mostrraum gård. Det bratte hellende berget ligger på andre siden av strømmen. Figurene ligger ved foten av berget i den lille vika nord for utløpet av strømmen. Bildet er tatt mot nordvest.
Foto: K.A. Bergsvik.

Figur 4. Berget med ristningene heller svakt framover. Båtene er hugget inn i berget rett ovenfor baugen på plastbåten på land. Legg merke til sprekken i berget like vest for denne og den skrå lagdelingen i berget. Det lyse avtrykket etter morenen sees også tydelig til høyre på dette bildet. Bildet er tatt mot nordøst.
Foto: K.A. Bergsvik.

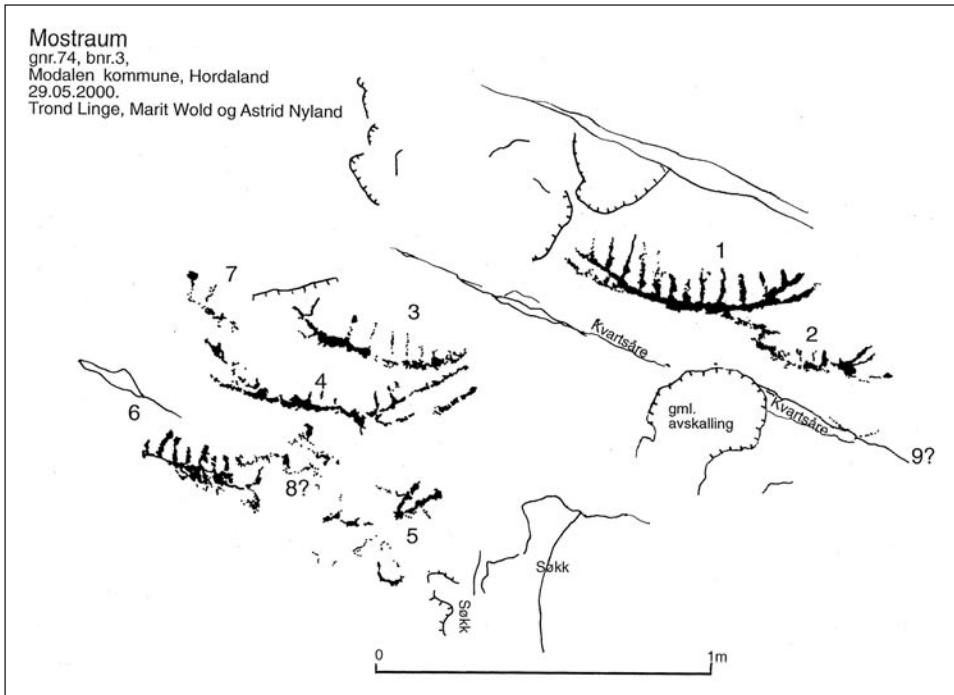
ca 600 m mellom Movatnet og fjorden. Elva tok nok mye med seg, men det meste av grusen i området ble fjernet i grustak på begge sider av Mostraumen. Denne virksomheten startet omkring år 1900 og ble etter hvert den viktigste inntektskilden for gården Mostraum. Ut fra opplysningene i bygdebøkene for Modalen, var det spesielt godt og lettdyrket jordbruksland på sørsiden av strømmen (Lillejord & Steinsland 1976:58 f), og i middelalderen var Mostraum – som da ble kalt Straumsnes – en av de største gårdene i Modalen (Farestveit 1990:145).

I bronsealder og førromersk jernalder var det altså en fruktbar terrasse av grus som dekket hele partiet fra fjordbunnen inn til vannet bak. Terrassen ble skåret av en elv som rant ut mellom to nes. Ved fjordbunnen helt i nordlige kant var det en blankskurt fjellvegg. Veggen var ca 50 m høy og svakt hellende utover, slik at dråpefallet var ca tre meter ute nede ved bakken. Det var nederst på denne helleren at figurene ble hugget. Selve feltet befinner seg mellom 3,5 og 4,5 meter over bakkenivå, i et område i berget som buer innover ovenfor en liten avsats. En grusbakke har antagelig strukket seg 40-50 meter i østlig retning mot elva. I den aktuelle perioden sto sjøen helt opp til ristningene. Dersom en tar utgangspunkt i avtrykket av grusskråningen, så ser denne ut til å gå ned flere meter øst for selve figurene. Hvis beliggenheten av skrånningen var den samme da figurene ble laget, så må de dermed enten ha blitt produsert stående i en båt, på et stillas som sto ned i vannet eller folk heiste seg ned skrånningen. Alle tre alternativene virker lite sannsynlige, ettersom stranden ville ligget bare noen meter borte – det ville vært mest praktisk å stå på fast grunn mens huggearbeidet foregikk, og etter min vurdering er det meste av den aktuelle flaten godt egnet til hugging av figurer. Så med mindre det var et poeng i seg selv å ha sjøvann under båtfigurene, finner jeg det mest sannsynlig at selve grusbakken har gått lengre ut mot vest på denne tiden enn det avtrykket viser i dag. Det faktum at strandlinjen forskjøv seg fem meter nedover støtter også en slik teori, ettersom dette sannsynligvis har ført til gradvis utrasning av skrånningen og at denne dermed har flyttet seg noen meter mot øst. Båtene har derfor antagelig vært hugget inn av folk som sto helt nede i fjæra.

Selve figurene har ikke vært lett synlige på avstand, og heller ikke den konkrete lille bergflaten de var laget på. De har dermed en privat karakter; innsynet var begrenset fordi de lå inne i en fordypning. Men samtidig er feltet utadvendt: Dersom folk visste hvor figurene befant seg, var de nærmeste omgivelsene – den bratte fjellhammeren og grusryggen – ganske karakteristiske, og disse ville man kunne se på lang avstand ute i fjorden i vest (se Fig. 2). Stedet kunne også sees lett fra fjellet i sør, men fra øst og nord har det vært vanskelig. På samme måte ville folk som sto ved ristningene kunne se i ca 45 graders vinkel vestover og sørover i fjorden, mens helleren og grusryggen ville sperret for utsikten mot nord og i øst.

Figurene

Figurene ble kalkert i 2000 av Trond Linge, Astrid Nyland og Marit Wold. En rapport foreligger fra dette arbeidet (Nyland 2000). I 2002 ble det laget en skjøtselsplan og en geologisk bestemmelse av berget (Sæbø 2002; Wrigglesworth 2002). Under kalkeringen ble det registrert til sammen ni figurer på feltet, som er ca 2 kvadratmeter stort. Alle figurene er relativt grovt prikkhugget (Fig. 5):

Figur 5. Kalkeringen av båtene ved Mostraumen. Tegnet av T. Linge, M. Wold og A. Nyland.

Figur 1. Båt med elleve "mannskapsstreker". Den er 78 cm lang, har bred kjøllinje, kløyvd stavn og muligens ror.

Figur 2. Båt med fire synlige "mannskapsstreker". Den har uklar vestlig avgrensing. Det er bred kjøllinje og kløyvd stavn.

Figur 3. Båt med sju "mannskapsstreker" (kun enkle prikkhugg). Den er 55 cm lang. Vestre stavn er kløyvd, mens østre forsvinner i ujevnt berg.

Figur 4. Båt med fem synlige "mannskapsstreker", ujevnt plassert. Den er 85 cm lang. Østlige stavn er kløyvd, vestlig ikke klart markert.

Figur 5. Mulig ufullstendig båt eller rest av båt. Det er kun den nederste linjen som tydelig tilhører figuren.

Figur 6. Båt med seks krummede "mannskapsstreker". De ytterste to "mannskapsstrekene" på hver sin kant har en markert topp og er de lengste. Stavnene er ikke kløyvd. En kvartsbolle ligger i båtens vestlige stavn.

Figur 7. Ubestembar figur. Linje med rund prikkhugget flate i enden, og en grov prikkhugget linje som går parallelt med en kvartsåre i berget.

Figur 8. Ubestembar linje mellom figur 6, 4 og 5.

Figur 9. Buet linje delt i to under figur 6.

Bergarten ristningen er laget på er i følge Sæbø "...ein foliert gneis med større linser av kalifelspat og kvarts. Bandinga er definert av ei veksling mellom mørke og lyse lag" (Sæbø 2002:1). Feltet domineres altså av prikkhogde båtfignurer som har relativt lik utforming. Bare en båt (figur nr. 6) skiller seg fra mønsteret ved at den mangler kløyvd stavn og at "mannskapsstrekene" har markert topp. Et spesielt fenomen er at kvartsboller flere steder er en del av figurene eller at kvartsårer går parallelt med de hogde linjene.

Datering

Figurene kan dateres på to måter: Ut fra nivå i forhold til fortidig strandlinje og ved hjelp av typologi. Strandlinjedatering vil primært gi en *terminus post quem* datering, altså en daterer det eldste tidspunktet figurene kan ha vært laget. Den nederste av figurene ved Mostraumen ligger 5 moh., den øverste ca en meter høyere. Det finnes ingen strandlinjeforskyvingskurver for dette lokalområdet, men ved hjelp av data fra flere kvartærgeologiske undersøkelser på Vestlandet (Aarseth & Mangerud 1974; Kaland 1984; Lohne *et al.*, *in prep*) er det mulig å ekstrapolere en kurve. Det er gjort for dette arbeidet ved hjelp av et dataprogram utviklet av David N. Simpson (2006). Den ekstrapolerte kurven, som tar utgangspunkt i høyeste flomål (springflo), viser at havet sto fem meter over dagens nivå for ca 2700 år siden. Dersom vi trekker fra noe i forhold til springflo og tar høyde for at ristningene kanskje ble laget ved fjære sjø, kan den nederste figuren ha vært produsert også noen hundre år før 2700, men sannsynligvis ikke før enn for ca 3000 år siden. Dette betyr at den trolig ble laget på slutten av yngre bronsealder eller i eldre jernalder. Det er såpass stor typologisk likhet mellom båtfigurene at de neppe ble laget over et langt tidsspenn.

En relativt sen datering passer bra i forhold til båtenes utforming. Ikke alle båtene på feltet kan klart dateres ut fra dette, men de best bevarte – eller mest komplette – båtene (*figur nr. 1, 3 og 4*) har mange av de sene trekkene, ved at de er symmetriske, tilnærmet identiske i de to endene, de er enlinjete med dobbel stavlinjeavslutning, har lett krummede kjøllinjer og krum overgang mellom kjøll og stavn. Det mulige roret på *figur nr. 1* bekrefter også en sen datering. Dersom man tar utgangspunkt i Mandts typologiske rammeverk for Vestlandet (Mandt 1991:266) passer den ikke helt inn, men ligger likevel nærmest type A4, som altså regnes for å være sen basert på hennes studier. Ut fra Kalle Sognnes' nye sammenfatning av de sene båtfigurene i Norge ligner båtene ved Mostraumen også mest på dem han kaller "hjortspringtypen". For øvrig er det ganske klare paralleller til båtene ved Mostraumen på Sledasteinen på Skjerve, Voss (Mandt Larsen 1972:Pl 63), Kårstad, Innvik (Mandt 1991:573), Dalbo, Bærum (Østmo 1992:18) og Auran og Bjørngård, Stjørdal (Sognnes 2001:149, 176). I følge både Mandt, Østmo og Sognnes er disse trolig laget i førromersk jernalder eller i romertid.

Tolkninger

I bergkunsthistorien var det tradisjonelt slik at selve figurene og deres betydning fikk størst oppmerksomhet. Samfunnet som ristningene var en del av og det konkrete landskapet de ble laget i var det mindre interesse for. Men i løpet av de siste 30 årene har det kommet flere bidrag om vestnorsk bergkunst som både setter ristningene inn i en samfunnskontekst og som tolker ristningene ved å se dem i sammenheng med de nærmeste omgivelsene. Mange av disse bidragene har Gro Mandt selv kommet med (for eksempel Mandt Larsen 1972; Mandt 1991; Mandt & Lødøen 2005), og mange er utført av hennes studenter eller andre i denne tradisjonen (Innselset 1995; Vevatne 1996; Gjerde 1998; Wrigglesworth 2000; Wold 2002; Nordenborg Myhre 2004). Under vil jeg forsøke å følge opp disse arbeidene. Først vil jeg undersøke om noe av båtenes meningsinnhold kan forstås ved å ta hensyn til berget og den nærmeste naturtopografien. Deretter vil jeg se på hvilken betydning ristningene kan ha hatt i samfunnet i eldre jernalder.

Båtene i landskapet

Båten er et av de vanligste motivene i bergkunsten fra bronsealder og eldre jernalder, og den forekommer også som mobil kunst på rakekniver og halsringer av bronse. Det er et motiv som var i bruk i lang tid, fra senneolittisk tid/eldre bronsealder og fram til ca 400 e.Kr. Det er relativt stor enighet om at figurene forestiller ganske store båter, og at slike båter faktisk ble bygget i disse periodene. Det at båter var så vanlige i jordbruksristningene har trolig sammenheng med – på samme måte som hjorten i veideristningene – at de var *gode å tenke med*; de fungerte effektivt som tankebilder på mange ulike forhold innenfor det sosiale og religiøse livet, det være seg som markering/maskering av makt eller i forbindelse med religiøse handlinger og formidling av mytologisk stoff. Det at de var så fleksible som symboler betyr antagelig at de også kunne endre betydningsinnhold over tid ut fra endrede omstendigheter i samfunnet.

I følge Tore Artelius (1996:18) er det fire sentrale tolkninger av båtens religiøse funksjon i bronsealder og jernalder: Som symbol på verdensordenen, som symbol innen fruktbarhetskult, som symbol på dødes reise til dødsriket og som symbol på overnaturlig nærvær og kommunikasjon. I denne artikkelen vil det føre for langt å drøfte i detalj båtens betydning i myter og religion i førromersk jernalder. Her vil jeg bare ta for meg noen enkle elementer og peke på trekk i landskapet ved Mostraumen som kan ha bidratt til å framheve båtens betydning. I de siste årene har det vært poengtert at billedristningene kan ha vært deler av ulike former for ritualer, slik som kalenderriter, katastroferiter og overgangsriter (Wrigglesworth 2000:115 ff; Wold 2002:37 ff). Alle disse ritualene handler om overganger fra et stadium til et annet, enten det dreier seg om endring mellom årstider, opprettelse av orden etter en kaotisk tilstand eller personers overganger fra ufødt til født, barn til voksen, giftermål eller død. Det dreier seg altså om passering av grenser mellom tilstander. Disse overgangene er for øvrig evige mytologiske temaer som trolig har vært viktige også i den aktuelle perioden. Nylig har Lise Nordenborg Myhre gjort en inndeling som er nyttig i denne sammenhengen. Hun deler inn i tre forskjellige romlige dimensjoner i forbindelse med bergkunsten: (1) Bergets indre rom, (2) bergets overflate og (3) landskapet omkring (Nordenborg Myhre 2004:179). I det følgende skal jeg forsøksvis plassere figurene i forhold til disse dimensjonene i et perspektiv hvor overganger og grenser er sentrale.

(1) Fjellet er ikke bare en overflate, men kan også sees på som en membran til en annen verden, til en skjult verden som ligger inne i berget (Lewis-Williams & Dowson 1990). I dette tilfellet kan en utvide perspektivet til også å gjelde den verdenen som befinner seg under havet, fordi båtene ved Mostraumen har vært laget nesten rett over flomålet. Den marine relasjonen gir selvsagt også seg selv ettersom det er båter det dreier seg om. Nordenborg Myhre påpeker også at det kan ha vært en klar assosiasjon mellom det som befinner seg i berget og det som befinner seg under havet (Nordenborg Myhre 2004:180). Begge steder er utilgjengelige for levende mennesker, men kan være oppholdssted for de døde – havets bunn var det i bokstavelig forstand. Interessant i denne forbindelse er at båtene er hugget inn i en heller, noe som også er tilfelle andre steder på Vestlandet; Ullshelleren i Odda og Vikehelleren i Kvam (Mandt Larsen 1972:Pl. 39,43). Hellere var ofte brukt som gravplasser i eldre jernalder (Todnem 1999), og kan dermed støtte ideen om at det var en assosiativ relasjon mellom båtene, det indre berget og havets bunn. Ved Mostraumen kommer denne relasjonen klart til uttrykk. Det kan altså tenkes at de forestiller en avdøds siste reise inn i berget eller ned i sjøen.

(2) Bergets overflate er ikke et stykke lerret som ristningene ble laget på, men det er et element som de "lever" i, i den forstand at det ofte er sprekker, ujevnheter, kanter og former (Bradley *et al.* 2002). Slike elementer kan ha vært utnyttet da figurene ble laget. Flere av figurene på Revheim, Stavanger, ser for eksempel ut til å forsvinne inn i berget (Nordenborg Myhre 2004:178). Ved Mostraumen er ristningene plassert i en fordypning i berget som ender i en sprekk i vest. En mulig tolkning av dette er at båtene er i ferd med å seile inn i denne sprekken. Selve berget er også lagdelt her, og det veksler mellom hvite kvartsårer og mørk gneis. Denne lagdelingen kan tenkes å ha blitt brukt som havoverflate med små bølger. Selve ristningene kan også underbygge teorien om at de er i ferd med å forsvinne i berget – i likhet med slik det er på Revheim der flere av båtene er uklare, særlig den som er nærmest sprekken (*figur nr. 6*).

(3) Landskapet omkring ristningene kan også bidra til å underbygge det figurene skulle fortelle om. I tilfellet Mostraumen har terrenget vært preget av grenser og motsetninger som ville ha egnet seg godt til dette. For det første har antagelig stedet ligget på grensen mellom det oppdyrkede, kultiverte landskapet i de ytre delene av Romarheimsfjorden og fangstlandskapet/beitelandskapet inne i Modalen og Stølsheimen. For det andre er det en kontrast mellom havet og ferskvannet innenfor. For det tredje ligger figurene ved en stri elv som i seg selv er en grense, men som også – der ferskvannet renner ut i sjøen – er et eksempel på at to ulike elementer møtes og blander seg. For det fjerde ligger Mostraumen ved en innsnevring av dalen som dannet en trakt mellom fjorden og sjøen, og for det femte er det grusryggen, som i seg selv skaper mye av grenseeffekten ved at den demmer opp sjøen innenfor og at den tilbyr godt jordbruksland i kontrast til de bratte knausene som ellers dominerer på stedet. En kan derfor si at det er totaliteten – den samlede effekten av disse kontrastene og grensene – som gjør Mostraumen til et kraftfullt sted; til et sted hvor en kunne trekke på mange ulike elementer under et ritual hvor grenser og passasje på tvers av grenser var sentrale.

Båtene i samfunnet

Et viktig spørsmål av mer overordnet karakter er hvorfor båtene ble laget innerst i Romarheimsfjorden. Plasseringen er ikke lett å forstå, for denne delen av Hordaland var noe perifert beliggende i denne perioden. I sine analyser av vestnorsk bergkunst har Mandt vist at billedfeltene – sammen med ofringer og depoter fra bronsealder og eldre jernalder – ofte har en helt annen distribusjon enn materialet som indikerer bosetning. De ligger altså ikke nødvendigvis i nærheten av de gode jordbruksstrøkene, selv om dette også kan være tilfelle. Ofte er de plassert perifert i forhold til konsentrasjoner av jordbruksboplasser (som for Sogn og Fjordanes og Hordalands del har ligget et stykke inn i fjordene), slik som i Askvoll eller Bremanger. Likevel er det ett trekk som går igjen for nesten alle ristningene: De ligger i nærheten av viktige ferdssårer, enten det er langs leia eller innover langs hovedfjordene. Gode eksempler på store felt med en slik beliggenhet er Leirvåg og Unneset i Askvoll (Mandt 1991; Wrigglesworth 2000), Berge, Bakke og Vangdal langs Hardangerfjorden (Mandt Larsen 1972; Gjerde 1998; Wold 2002) og Flote, Bruteigsteinen og Støle i Etne (Mandt Larsen 1972; Vevatne 1996). Mindre felt har imidlertid ofte også sentral beliggenhet i forhold til ferdsel (Mandt Larsen 1972; Mandt 1991).

For Sogn og Fjordanes del argumenterer Mandt for at billedfeltene har hatt viktige samfunnsmessige funksjoner i bronsealder og eldre jernalder, og at den strategiske beliggenheten understøtter dette. I visse perioder på året kan folk ha reist til disse stedene fra sine respektive bygger og holdt årstidsfester eller andre viktige handlinger, som for eksempel begravelseritualer

(Wrigglesworth 2000). Disse ritualene kan ha hatt en regionalt sammenbindende effekt, ved at folk også drev med byttevirksomhet og alliansebygging. Ristningene kan dermed ha bidratt til å etablere og konsolidere maktstrukturer (Mandt 1991:45 ff). Disse synspunktene kan også være relevant for mange av ristningene i Hordaland, noe som er framholdt av blant annet Kjersti Vevatne (1996:130).

Hvordan passer figurene ved Mostraumen inn i dette bildet? Når det gjelder kommunikasjon, kan en kanskje si at Romarheimsfjorden/Movatnet er en ferdselsåre like så god som noen. På den annen side er det tross alt en forskjell på mengden av kommunikasjon langs en hovedfjord og inn en fjordarm i et folketomt dalstrøk og fjellområde. Funnmaterialet fra Modalen tyder nemlig på at denne var brukt lite i bronsealder og eldre jernalder. Inne i Modalen er det gjort ett løsfunn av en skafthulløks fra steinalder, men det er ingen andre funn i dette dalføret som er eldre enn yngre jernalder. Dette tyder på at selve dalen ikke fikk fast bosetning og ble dyrket opp før i merovingertid eller vikingtid, noe som kan ha sammenheng med at Movatnet i periodene før dette strakk seg mye lengre innover i dalen og oversvømte den dyrkbare jorda der. Stølsheimen – kanskje også selve Modalen – ble nok brukt på sesongbasis i forbindelse med beite og fangst før dette, men her er det lite å gå på i det arkeologiske materialet. Det er gjort få undersøkelser av disse kystnære fjellområdene, og det lille som finnes er relativt dårlig datert. I tilgrensende fjellstrøk lengre øst er det imidlertid spredte funn fra ulike perioder (Gustafson 1983). Det er derfor sannsynlig at Stølsheimen også har vært brukt til husdyr og fangst fra steinalder og framover.

Områdene umiddelbart vest for Mostraumen har også få funn fra yngre bronsealder og førromersk jernalder. I likhet med Stølsheimen kan dette ha sammenheng med liten arkeologisk aktivitet. Imidlertid er det klare forskjeller i funntettheten i de indre delene av Lindås, Modalen og Vaksdal og kystkommuner som Meland og Radøy eller jordbruksstrøk som Voss. I sistnevnte områder er det riktignok ikke gjort mange gravfunn eller jordbruksboplasser fra disse periodene (Pilø 1989), men pollenundersøkelser tyder på at aktiviteten økte i omfang fra begynnelsen av eldre jernalder (Kaland 1979). Dette indikerer at befolkningen var relativt stor i disse områdene sammenliknet med i de nordlige delene av Osterøy og Romarheimsdalen. Ut fra dette kan en altså si at helleristningene ved Mostraumen ligger perifert både i forhold til bosetnings- og jordbruksområder og alminnelig ferdsel. Båtene ved Mostraumen passer dermed ikke helt inn i det generelle mønsteret og tolkningene av dem som sentrale i samfunnet. Hva kan årsaken være til det? En mulighet er at selve ritualene endret karakter fra å være synlige og offentlige til å bli skjulte og hemmelige, men at det fremdeles var eliten som stod for dem. Dette passer godt i forhold til Mostraumen, som har gitt de rette rammene for slike aktiviteter.

Men det er også mulig at ritualene var forlatt av eliten. En idé om dette kan en kanskje få ved å se på andre sene billedfelt på Vestlandet. I følge Mandt (1991:303) er det relativt få slike felt i eldre jernalder sammenliknet med tidligere, noe som generelt kan indikere at ristningene hadde mistet noe av sin samfunnsmessige betydning i forhold til i eldre bronsealder. Men enda mer interessant er det forholdet at mange av de sene ristningene ligger i perifere strøk, slik som ved Mostraumen. De ligger ofte i utkanten av selve bygda, noen ganger i utmarka. To kronologisk sene båtfignurer finnes i Ullshelleren i Odda, i Vikhelleren i Kvam og på Sledasteinen på Voss (Mandt Larsen 1972). I Oslofjordområdet er det også et godt eksempel på dette på Dalbo i Bærum (Østmo 1992). I tillegg til båter er det også menneskefigurer og/eller skålgroper i

forbindelse med noen av disse ristningene. Mønsteret er ikke helt entydig, for det er også sene figurer på mer sentrale steder ellers i Norge, som for eksempel på Kårstad i Innvik (Mandt 1991:573), lokalitet X på Åmøy (Nordenborg Myhre 2004:200) og på Bjørngård i Stjørdal (Sognnes 2001:176). Geografisk marginal plassering av sene figurer kan dermed være spesielt for Hordaland og deler av det indre østlandsområdet, og en skal av den grunn ikke gjøre for mye ut av en slik observasjon i et allment samfunnsmessig perspektiv.

Likevel, som både Einar Østmo (1992:46 ff) og Kalle Sognnes (2006:181) har påpekt, er det ikke utenkelig at bruken av billedfigurer har endret karakter i løpet av tidlig eldre jernalder. I sine diskusjoner om Kårstadiristningen har både Mandt (2005) og Liv Helga Dommasnes (2001:144) vært inne på at billedfigurene der ha vært laget av folk som ikke tilhørte toppsjiktet. Det er altså mulig at ristningstradisjonen har gått fra å utgjøre et sentralt element i elitens maktspråk – utøvet i offentligheten på steder som Askvoll og Etne – til å bli praktisert i skjul og assosiert med og videreført av folk som bodde i marginale strøk og som hadde underordnede posisjoner i samfunnet. En slik utvikling kan for øvrig passe med den generelle utviklingen i politiske forhold og bosetningsmønstre i denne perioden på Vestlandet.

I eldre bronsealder var det fast bosetning i de sentrale jordbruksstrøkene. Folk bodde i landsbyer, var organisert omkring slektsgrupper og ledet av stormenn. Stormennene kontrollerte produksjon, vareutveksling så vel som religiøse ritualer – kanskje var det disse som stod for ristningsaktivitetene i de sentrale strøkene. Mange folk fra disse gruppene brukte fjellet og kysten i sesongene. Dette var en tradisjon som gikk tilbake til sennelittisk tid. Men i førromersk jernalder – kanskje allerede i foregående periode – skjedde det endringer i samfunnet. En forholdsvis egalitær sosial struktur utviklet seg, hvor enkeltgårdene var bebodd av mindre familier. I de gode jordbruksstrøkene var disse familieenheter relativt bofaste selv om gårdshusene med jevne mellomrom ble flyttet innenfor avgrensede territorier (Hedeager 1992; Myhre & Øye 2002). Samtidig skjedde det en oppsplitting, ved at enkelte hushold etablerte seg perifert i forhold til de gode jordbruksområdene og holdt seg der hele året. Økonomisk hadde disse fokus på husdyrhold og fangst, og gradvis kom de til å stå i avhengighetsforhold til folk i de gode jordbruksbygdene (Jansen 1973; Odner 1973 se også Bergsvik 2006). Over tid førte den økonomiske spesialiseringen til sosial differensiering mellom folk som hadde ulike erverv, og som hadde ulike forutsetninger for å akkumulere overskudd. Lotte Hedeager (1992:241) og Bjørn Myhre (2002:118) hevder da også at nettopp i denne samfunnsordenen lå kimen til sosial endring, fordi enkeltfamilier over lang tid fikk muligheter for å akkumulere både husdyr og animalske produkter. Her har grunnlaget trolig ligget for etablering av klasseforskjeller i romertid og folkevandringstid på Vestlandet. I dette perspektivet kan kanskje de sene billedfigurene sees på som de lavere klassenes domene, i en tid da samfunnets topper hadde tatt i bruk andre symboler.

I lys av dette er det ikke utenkelig at et hushold som var splittet opp fra en hovedgruppe lengre ute på Osterøy, Meland eller Lindås etablerte seg ved Mostraumen en gang i løpet av førromersk jernalder, dyrket opp området og utnyttet beiter, fiske og fangst i nærområdet. På mange måter har disse menneskene vært i et grenseland; de var sosialt marginalisert ved at de hadde brutt opp fra hovedgruppen. De bodde et stykke unna den gamle, faste bosetningen, i et mindre gunstig område på terskelen til fangstmarkene og beitestrøkene i Modalen og Stølsheimen. Ristningene i Modalen kan på denne måten sees som et grensefenomen i mange betydninger av ordet. De kan ha blitt anvendt i ulike typer ritualer hvor transformasjon

var sentralt. Men for disse pionerene fungerte kanskje også båtfigurene godt som metaforer på deres egen situasjon i livet; som kolonister hadde de reist inn i noe nytt og måtte lenge forholde seg til et uforutsigbart sosialt, økonomisk og fysisk terreng. Samtidig symboliserte kanskje båtene noe opprinnelig, vendt som de var mot vest, mot opphavet, mot forfedrenes åpne landskap på bedre steder og i bedre tider.

Konklusjon

I dag har Modalen gode bilveier i tunneler, så folk bruker ikke lang tid på å komme seg inn på hovedveiene mot nord, øst og sør. Kraftutbyggingen har ført til høye inntekter; som første kommune i landet har den spandert bredbånd på alle husstander. Turismen er også godt utviklet. Nå er derfor ikke Modalen perifer i verken økonomisk eller kommunikasjonsmessig forstand. Men for 2500 år siden var den nok det, og mange var derfor overrasket over å finne billedristinger av båter ved Mostraumen. Til sammen er det fem sikre båter og tre ubestemte figurer på et lite felt. Strandlinjedateringen viser at båtene ble hugget relativt sent i tid. Dette passer med den arkeologiske dateringen, for de ser ut til å være av "hjortspringtype". Mest sannsynlig ble de laget sent i yngre bronsealder eller i tidlig eldre jernalder. Beliggenheten er spesiell i et lokaltopografisk perspektiv, ved at den har ligget i en heller under en svær bergknaus tett nede ved sjøen i bunnen av fjorden. Rett i sør har det gått en stri elv som har skåret seg igjennom en grusterskel mellom bunnen av Romarheimsfjorden og Movatnet. Denne grusterskelen var antagelig den første som ble dyrket opp i Modalen, kanskje allerede i førromersk jernalder. Landskapet, som altså er fullt av kontraster, har trolig underbygget og supplert ristningenes meningsinnhold. Det er rimelig å tro at båtfigurene har fungert i ulike former for ritualer hvor overganger – enten det var i naturens kretslop eller menneskenes liv – har vært sentrale. Billedfigurene fra bronsealder regner de fleste som elitens symboler, og de er ofte å finne på strategiske punkter langs hovedleia eller i sentrale jordbruksstrøk. Ristingene ved Mostraumen er senere enn disse, og sammen med en rekke andre båtfigurer fra eldre jernalder ligger de også perifert i forhold til både jordbruk og allmenn ferdsel. Dette kan tyde på at de som symboler var forlatt av eliten og videreført av folk fra lavere klasser i samfunnet.

Sluttord

Jeg takker Tore Bjørge og Svein Indreid for å ha hjulpet til med opplysninger om funn i Modalen og Stølsheimen, Astrid Nyland for å ha stilt kalkeringer og rapport til disposisjon, David N. Simpson for at han laget strandlinjekurven, Kalle Sognnes for synspunkter på båttype, Melanie Wrigglesworth for diskusjoner om datering og tolkninger og redaksjonen for tålmodighet.

Summary

The rock art site at Mostraumen, Hordaland in western Norway was found in 1994 consisting of five ships and three undetermined figures. The carvings are situated close together in a small depression in a wide rock shelter, close to a moraine terrace at the bottom of a narrow fjord which has steep sides up to a mountain plateau on both sides. During the relevant period, a river cut through this terrace from a lake in the extension of the Modalen valley. Most likely, the terrace was cultivated while the carvings were made. Based on elevation above the present sea level and typology they are dated to the latter part of the Late Bronze Age or to the early part of the Early Iron Age. It is argued that the contrasts and boundaries of the rock and

the immediately surrounding landscape have strengthened the message of the boats, which perhaps was related to various rituals of transition. Furthermore, in a historical perspective, it is argued that while ship depictions were probably the domain of the elite during the Early Bronze Age, this was possibly transferred to lower segments of the population during the Early Iron Age. This is indicated by the peripheral distribution of late ship depictions in contrast to the early figures, which generally have much more central locations.

Litteratur

- Artelius, T. 1996. *Långfärd och återkomst - skeppet i bronsålderns gravar*. Varberg.
- Askvik, H. 1990. Fjellgrunnen i Modalen. I: Farestveit, O. (red.) *Bygdebok for Modalen. Band II. Allmen bygdesoge*: 1-8. Bergen.
- Bergsvik, K.A. 2006. Førromersk jernalder ved Skatestraumen - sosiale og økonomiske implikasjoner. *Viking* LXIX.
- Bolstad, G. 1994. Moglege helleristningar, Mostraum, Modalen kommune. Brev i topografisk arkiv, De kulturhistoriske samlinger, Bergen Museum, Universitetet i Bergen.
- Bradley, R., Jones, A., Nordenborg Myhre, L. & Sackett, H. 2002. Sailing through Stone: Carved Ships and the Rock Face at Revheim, Southwest Norway. *Norwegian Archaeological Review* 35(2): 109-118.
- Dommasnes, L.H. 2001. *Tradisjon og handling i førkristen vestnorsk gravskikk II. Fra Vereide til vikingtid*. Arkeologiske avhandlinger og rapporter fra Universitetet i Bergen 5. Bergen.
- Farestveit, O. 1990. Tidi fram til 1600. I: Farestveit, O. (red.) *Bygdebok for Modalen. Band II. Allmen bygdesoge*: 122-211. Bergen.
- Fure, K. 1994. Båtfignur avslørt i Modalen. *Bergens Tidende* 13.07.1994.
- Gjerde, J.M.S. 1998. *A different use of landscape? The visual landscape study of rock art styles in Hardanger, Western Norway. A method of dating?* MA dissertation, University of Reading.
- Gustafson, L. 1983. *Arkeologiske registreringer i Vossavassdraget*. Arkeologiske rapporter 6 Historisk museum, Universitetet i Bergen. Bergen.
- Hedeager, L. 1992. *Iron-Age Societies. From Tribe to State in Northern Europe, 500 BC to AD 700*. Oxford.
- Innselset, S. 1995. *Skålgropristningar. Ein analyse av helleristningane i Valdres - distribusjon, kontekst og tid*. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.
- Jansen, K. 1973. De vestnorske hulefunn og problemet omkring jeger-fisker-bonde. I: Simonsen, P. & Munch, G.S. (red.) *Bonde-veidemann, bofast-ikke bofast i Nordens forhistorie*, Tromsø Museums Skrifter vol. XIV: 100-109. Tromsø.
- Kaland, P.E. 1979. Landskapsutvikling og bosetningshistorie i Nordhordlands lynghei-område. I: Fladby, R. & Sandnes, J. (red.) *På leiting etter den eldste garden*: 41-70. Oslo.
- Kaland, P.E. 1984. Holocene shore displacement and shorelines in Hordaland, Western Norway. *Boreas* 13: 203-242.
- Lewis-Williams, J.D. & Dowson, T. 1990. Through the veil: San rock paintings and the rock face. *South African Archaeological Bulletin* 45: 5-16.
- Lillejord, S. & Steinsland, E. 1976. *Bygdebok for Modalen herad. Mo sogn og Eksingedalen sogn. Band I. Gards- og ættesoga*. Bergen.
- Lohne, Ø., Bondevik, S., Mangerud, J. & Svendsen, J.I. in prep. *High precision sea-level history and the timing of the Younger Dryas ice sheet expansion in Hordaland, Western Norway*.
- Mandt Larsen, G. 1972. *Bergbilder i Hordaland. En undersøkelse av bildenes sammensetning, deres naturmiljø og kulturmiljø*. Årbok for Universitetet i Bergen – Humanistisk serie 1970 No. 2. Bergen.
- Mandt, G. 1991. *Vestnorske ristninger i tid og rom. Kronologiske, korologiske og kontekstuelle studier*. Bind 1 og 2. Upublisert doktoravhandling i arkeologi, Universitetet i Bergen.
- Mandt, G. & Lødøen, T. 2005. *Bergkunst. Helleristningar i Noreg*. Oslo.
- Mandt, G. 2005. Kårstad i Stryn - møteplass for ulike kulturtradisjoner i eldre jernalder? I: Bergsvik, K.A. & Engevik jr., A. (red.) *Fra funn til samfunn. Jernalderstudier tilegnet Bergljot Solberg på 70-årsdagen*. Universitetet i Bergen Arkeologiske Skrifter, Nordisk Serie nr. 1: 51-67. Bergen.

- Myhre, B. & Øye, I. 2002. *Norges landbrukshistorie I. Jorda blir levevei: 4000 f.Kr.-1350 e.Kr.* Oslo.
- Nordenborg Myhre, L. 2004. *Trialectic Archaeology. Monuments and Space in Southwest Norway 1700-500 BC.* AmS Skrifter 18. Stavanger.
- Nyland, A. 2000. *Rapport etter feltarbeid 29. mai 2000. Lokalitet Mostrau, Seljaneset, Modalen kommune, Hordaland. Gnr. 74, bnr. 3.* Rapport i topografisk arkiv, De kulturhistoriske samlinger, Bergen Museum, Universitetet i Bergen.
- Odner, K. 1973. *Økonomiske strukturer på Vestlandet i eldre jernalder.* Upublisert manuskript. Universitetet i Bergen.
- Pilø, L. 1989. *Den førromerske jernalder i Vestnorge. Et kulturhistorisk tolkningsforsøk.* Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.
- Simpson, D.N. 2006. *SeaLevelCurvesHordaland_beta2.xls.* Excel regneark som genererer strandlinjekurver for deler av Hordaland. Tilgjengelig fra forfatteren.
- Sognnes, K. 2001. *Prehistoric Imagery and Landscapes. Rock Art in Stjørdal, Trøndelag, Norway.* BAR International Series 998. Oxford.
- Sognnes, K. 2006. Derom tier berget: omkring slutten på den nordiske bergkunsten. I: Glørstad, H., Skar, B. & Skre, D. (red.) *Historien i forhistorien. Festskrift til Einar Østmo på 60-års dagen.* Kulturhistorisk Museum, Universitetet i Oslo Skrifter nr. 4: 173-182. Oslo.
- Sulebust, J. 1990. Tida 1600-1800. I: Farestveit O. (red.) *Bygdebok for Modalen. Band II. Allmen bygdesoge:* 212-254. Bergen.
- Sæbø, L. 2002. *Mostrau.* Avsnitt 5.1. Bergart. Rapport i topografisk arkiv, De kulturhistoriske samlinger, Bergen Museum, Universitetet i Bergen.
- Todnem, R. 1999. Holer og hellere, for de levende eller for de døde? I: Fuglestedt, I., Gansum, T. & Opedal, A. (red.) *Et hus med mange rom: Vennebok til Bjørn Myhre på 60-årsdagen.* AmS Rapport 11A: 103-120. Stavanger.
- Vevatne, K. 1996. *Ristningar i Etne. Ein analyse av tid og rom.* Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.
- Wold, M. 2002. *Bergkunst som levninger etter ritualer. Motivbaserte tolkningsforsøk av lokaliteter i Hordaland.* Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.
- Wrigglesworth, M. 2000. *Ristninger og graver som sted.* Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.
- Wrigglesworth, M. 2002. *Skjøtselsplan for Mostrau. Modalen kommune, Hordaland fylkeskommune.* Rapport i topografisk arkiv, De kulturhistoriske samlinger, Bergen Museum, Universitetet i Bergen.
- Østmo, E. 1992. *Helleristninger i et utkantstrøk. Bidrag til skipshistorien fra nye jernalderristninger på Dalbo i Bærum.* Varia 24 Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Årseth, I. 2005. *Mostrau.* I: Helland-Hansen, W. (red.) *Naturhistorisk Vegbok. Hordaland:* 426. Bergen.
- Aarseth, I. & Mangerud, J. 1974. Younger Dryas end moraines between Hardangerfjorden and Sognefjorden, Western Norway. *Boreas* 3: 3-32.